

"Yeşil Gece"nin Aydınlığında "Yeni İnsan" Tipleri

HASAN ÖZTÜRK*

Edebiyat eserleri, birer tarihî belge olmamakla beraber, doğdukları toplumun yansısını içeren zengin malzemeyle doludur. Edebiyat sanatçısı, yaşadığı toplumdan etkilenirken, ortaya koyduğu sanat eseriyle toplumu etkileyen bir insan olarak, sanatkârlığının gücü oranında "çağına tanıklık" eden kişidir. Bu bakımdan, yaşanan toplumun anlaşılmasında tarihî belgeler, hukuk kuralları, mimarî kalıntılar, teknolojik gelişmeler, siyasal ve politik yönelişler, folklorik değerler, ahlâk kuralları vb. yanında, edebî eserlerinde önemini kabul etmek gerekir. Edebî eserler içerisinde, bireysel ve toplumsal hayatı yansıtmaya bakımdan şiir, hikâye, tiyatro vb. yanında en avantajlı olan hiç kuşkusuz romandır. Öyle romalar vardır ki, biz, onlarda bir toplum felsefesinin çok önemli ipuçlarını yakalayabiliriz. İyi bir roman okuru olmak, bizi toplum psikolojisiyle ilgili pekçok kitabı okumaktan kurtarabilir. Stendhal, "Roman, cadde boyunca doluşan bir aynadır" sözleriyle, bizim de "Cumhuriyet Caddesi"ni gezmemizi istemiş olabilir.

Cumhuriyet dönemi Türk edebiyatı, yaşanan hayatla yakından ilgilidir. Türk tarihinde hiçbir dönemin hayatıyla edebiyatı arasında böyle bir diyalog kurulmamış, hiçbir

dönem yaşanırken edebiyat eserlerine böyle yansıma imkânı bulamamıştır. Atatürk'ün kendisi başta olmak üzere, Cumhuriyet Türkiye'sinin önem verdiği eğitim, laiklik, çağdaş medeniyet, milliyetçilik, Anadolu kadını, güzel sanatlar, yeni insan vb. konular dönemin edebî eserlerinde işlenmiştir. bu dönemin edebiyatı, yeni bir yönetim anlayışının edebî yorumudur denilebilir. Kemal Karpat'ın ifadesine göre, bunun böyle olmasını bizzat devletin kendisi istemiştir.¹ Öyle ki, "Atatürk, Türk aydınlarının Tanzimatın başından beri özledikleri yeni insan tipini temsil eden büyük bir örnek olduğu için hemen hepsi onun etrafında toplanırlar, yazıları ve konumalarıyla onun hareket ve sözlerini yorumlarlar. Bunlar doğrudan doğruya Atatürk'ten bahsetmeseler bile, onun yarattığı inkılâp ve dünya görüşüyle yakından ilgilidirler."²

Tanıştığı genç şairlerden "amaçlı şiirler" yazmasını isteyen Atatürk'ün, devleti bütün kurumlarıyla yenilemeye çalışırken, yeni devletin sanat ve edebiyat anlayışında da yenilikler olması gerekiyordu. "Atatürk'ün ilk cumhurbaşkanı olarak Türkiye'yi idare ettiği

1 Kemal Karpat, *Çağdaş Türk Edebiyatında Sosyal Konular*, Varlık yay. İst. 1971, 2. baskı, s. 41.

2 M. Kaplan - İ. Enginün - Z. Kerman - N. Birinci - A. Uçman, *Atatürk Devri Fikir Hayatı I* Kültür Bakanlığı yay. Ank. 1981 (Önsöz) s. VII.

* Hasan ÖZTÜRK, *Edebiyat Araştırmacısı*

yıllar, sosyal ve ekonomik sahalarda olduğu kadar sanat ve edebiyat sahalalarında da dikkat çekici özellikler taşır. İstiklâl savaşı sonunda kazanılan zafer, yeni bir Türk devleti kurma azmi ve başlarında Atatürk gibi büyük bir kumandan ve devlet adamının bulunması Türk aydınının hayata, dünyaya, memlekete ve insana bakış tarzını değiştirir. Bu yıllar, Türk tarihinde daima heyecanla hatırlanacak ve kendisine dönülerek üzerinde düşünülecek ve ilham alınacak bir altın devir teşkil eder. Bu devrin temelinde, istiklâl savaşının kan ve ateşi içinde kazanılan yeni bir benlik şuuru, bir tarih, dünya ve insan görüşü vardır. (...) Devrin ruhu, o günlerde vücuda getirilen sanat ve edebiyat eserlerine akseder, bunun sonucu olarak bundan sonra yazılacak olan edebiyat tarihlerinde kendilerine ayrı bir yer ayrılması gereken bir edebiyat doğar."³

"Yeni Lisan" ve "Halka Doğru" hareketiyle gelişen anlayış, Cumhuriyet dönemi edebiyatında Anadolu coğrafyası ve Anadolu gerçekleri çizgisinden geçerek "yeni insan tipi" yetiştirmeyi hedefler. Cumhuriyetin ilânından sonra özellikle önem verilen lâiklik, çağdaş eğitim, bilimsel düşüncenin hayata geçirilmesi gibi hedeflerin gerçekleştirilmesini ancak tasavvur edilen bu yeni insan tipiyle mümkün olabilecektir. Bu bakımdan dönemin fikrî ve edebî hayatı, gelmesi beklenen bu yeni insanın modelleştirilmesinden yanadır. Çünkü, "Kurtuluş Savaşı ve onun bereketli sonucu olan Cumhuriyet, yeni Türkiye için yalnız bir siyasal değişim olmakla kalmamış, hazırladığı devrimlerle yeni insan tipinin, yeni bir yurtseverlik anlayışının ve yeni düşüncenin de hazırlayıcısı olmuştur."⁴ Kemal Karpat'a göre, "Cumhuriyet rejiminin yaratmak istediği yeni insan akılcı, gelenekçiliğe ve medreseye karşı cehpe almış, her meseleyi fikir açısından objektif olarak ele alacak bir insan tipi idi."⁵

Avni Başman, 1926'da yayımlanan "İki Nev'i İnsan" başlıklı yazısında, "ruhu bir kâlipta doldurulmak suretiyle muayyen bir şekle sokulmuş olan **dökme insan** yerine, faaliyetin ve cidalin yaptığı **dövme insan**"⁶ modeliyle yeni insanın özelliğini belirler. "Sükunetin ve ataletin yaptığı bu maziye temsil eden" dökme insana karşılık alternatif durumdaki dövme insan, "bugünkü hayatın insanıdır". Avni başman'a göre, "istiklâl mücadelesi ve muazzam Türk inkılâbı" işte bu dövme çelik maneviyetli insanın eseridir. **M. Nermi**, yurtdışından yazdığı 6 Mayıs 1928 tarihli mektubunda, "inkılâp, yalnız devlet şeklinin değişmesi değil, yeni bir zihniyetin, yeni bir telkinin, daha umumi tabiriyle yeni bir insanın teşekkülüdür"⁷ diyor ve ekliyordu: "Eski insan yalnızdı, manevi bir yalnızlık içinde yaşıyordu. Bütün ruyaları, iştiyakları ve yalnızlığın karanlık sessizliğiyle benimsenmişti. Bu derin uykuyu bozmak için canlı bir adım atamıyordu. Ne derin bir uyku! Toprağın kulağı bile sert horultudan yorulmuştu.. Uyuyanı daima tâli ve tesadüf idare eder. Onun için eski insan elini zardan ayıramıyordu. Yeni insan böyle değildir. Yaşar Tâli onun elinde ham bir maddedir. Onu kendi ruhuna, kendi kabiliyetine göre işler. Yeni insanın vazifesi işte bu kadar büyüktür, tâli'e şekil veren bir vazife. İnkılapları, böyle vazifeleri bütün derinliğiyle duyanlar yaratır." Cumhuriyet dönemi fikir hayatının önde gelen isimlerinden **İsmail Hakkı Baltacıoğlu**, Atatürk'ün ölümüne yakın yayımlanan bir yazısında yeni insanı yetiştirecek bir teşkilât önerir: "Bir gençlik teşkilâtı lâzımdır. Bu teşkilâtın hedefi şu olacaktır. 1- Türkiye'nin bütün gençlerine toplu hayat yaşatmak, 2- Onları müşterek iş hayatına alıştırmak, 3- Onlara müşterek mesuliyet duygusunu aşılama, 4- Onlara kollektif neşeyi tattırmak, 5- Onlara rejim (Kemalizm) istikametinde bir

3 M. Kaplan vd., **Atatürk Devri Türk Edebiyatı I** Kültür Bakanlığı yay. (tarihsiz) (Önsöz), s. XXI.

4 Konur Ertop, "Cumhuriyet Çağında Türk Romanı", **Türk Dili** Temmuz, 1964 n. 154 s. 592.

5 Kemal Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi**, İst. 1967, s. 51.

6 Avni Başman, "İki Nev'i İnsan" (M. Kaplan vd. **Atatürk Devri Fikir Hayatı II**. Ank. 1981 içinde) s. 468

7 M. Nermi, "Yaşar'a Mektuplar" (M. Kaplan vd. **Atatürk Devri fikir Hayatı II** Ank. 1981 içinde) s. 487 vd.

moral vermek, 6- Onlara yürüyüş, musiki, tiyatro, edebiyat zevklerini vermek, 7- Onlara yeni hümaniyeti yani, ilimciliği, endüstriciliği, musavatçılığı aşılacak".⁸ Nihayet, yıllar, sonra bir araştırmacının da tespitleri aynı yöndedir: "Atatürk'ün Türkiye şartlarına ait teşhis, değerlendirme ve yorumları, Atatürkçü Düşüncenin de diğer sistemlerinden ayrı bir insan tipi yetiştirmek gerçeğini ortaya koyar. Bu insan tipinin şekillenmesinde çerçeve sayabileceğimiz ölçüler eğitimin ilk gününden itibaren başlayarak beş yıl boyunca her sabah tekrar ettirilen 'Türküm! Doğruyum! Çalışkanım... Varlığım Türk varlığına armağan olsun' yeminidir."⁹

Ziya Gökalp'in, "ben, sen yokuz, biz varız" sözleriyle toplumsal hayatta yer bulan "kendini cemiyete feda etme", cumhuriyeti yaşatacak yeni insanın belirgin özelliğidir. **Cumhuriyetin yeni insanı birey değil, kolektif hayatın bir parçasıdır.** İsmail Hakkı Baltacıoğlu'nun, kurulacak gençlik teşkilâtıyla ilgili özellikle ilk dört maddesini dikkatle incelenince **Şerif Mardin**'in tespitlerine hak vermek gerekiyor." Atatürk'ün Cumhuriyet Türkiye'sine getirdiği yeniliklerin en başında, eski kişisel ilişkiler dünyasının ortadan kaldırılıp yerine gayri şahsî mekanizmaları yerleştirme özlemi gelir."¹⁰ Yeni insanın varlığı, kolektif varlığın varlığına armağandır. Yeni insan emre hazır bir neferdir veya öyle olmak zorundadır. Çünkü M. Nermi, 1928'de Dresden'den buyuruyor: "Biz şimdi "Ben" neyim? diye sormuyoruz. "Biz" neyiz? diyoruz. Artık filozof da tabirini değiştirmeye mecburdur. İçtimaî ben yahut Arapçasıyla ena nedir? Bizden başka birşey midir?"¹¹

Yeşil Gece¹², Cumhuriyet romancısı **Reşat Nuri Güntekin**'in "tez"li romanlarının ilki olarak yazarının sanat anlayışındaki yeni bir dönemi temsil eder. **Yeşil Gece**, bir "cumhuriyet romanı"dır. Cumhuriyetin kültürel yapısıyla (siyaset, çağdaşlaşma, din, vb.) ilgili fikir yazılarını okuyanlar, varılması hedeflenen amaçlar açısından **Yeşil Gece**'yi bir model olarak değerlendirebilirler. Ne var ki, yazı değişikliğinin olduğu 1928'de yayımlanan bu roman, "Kemalist reformlar" açısından pek değerlendirilmemiş, 1922'de yayımlanıp yazarını da popüler yapan **Çalığıuşu**'nun gölgesinde kalmıştır. Belki biraz da sadece öğretmen romanı olarak bilinmek, **Yeşil Gece** için dezavantaj olmuştur.

Berna Moran'ın alanının bizdeki en yetkin örneği olan **Türk Romanına Eleştirel Bakış**'ına Reşat Nuri'den roman almamış olması ilginçtir. **Tahir Alangu** da üç ciltlik kitabı **Cumhuriyetten Sonra Hikâye ve Roman**'a nedense Reşat Nuri'yi almamıştır. **Kemal Karpat**, "Büyük roman çeşitleşen ve yeni değer hükümleri yaratmak için uğraşan toplumlarda yaratılır"¹³ dediği yerde Reşat Nuri'den söz etmezken Cumhuriyet'i mi yoksa Yeşil Gece'yi mi yeterli görmemiştir acaba? **Kenan Akyüz**, Türk edebiyatının popüler romancısı Reşat Nuri için, "1927'den sonra yazdığı roman ve hikâyelere Türkiye'nin gerçek medenî kalkınmasına öteden beri engel olan ve daha önce de çok işlenmiş bazı sosyal temalara (dini taassup, yanlış batılılaşma, batıl inançlar) da yönelerek onları şiddetle tenkit eden yazarın bu yönelişinde derinlemesine ve sistemli bir gelişme görülmez"¹⁴ demektedir. **Nihat Sami Banarlı**, hacimli eseri **Edebiyat Tarihi**'nde, kendinden sonrakilere de model olacak şekilde, Reşat Nuri'yi **Çalığıuşu** roman-cısı olarak tanıtmış, Yeşil Gece'den bir cüm-

8 İ. Hakkı Baltacıoğlu, "Memlekette Bir Gençlik Me-selesi Var" (M. Kaplan vd. **Atatürk Devri Fikir Hayatı II** Ank. 1981 içinde) s. 296.

9 M. Akif Tural, **Atatürk Devriminde İktisadi ve Celal Bayar** (1920-1938) Kültür ve Turizm Bakanlı-ğı yay. Ank. 1987 s. 30.

10 Şerif Mardin, **Türkiye'de Toplum ve Siyaset**, İleti-şim yay. İst. 1990 s. 195.

11 M. Nermi, a.g.y., s. 489.

12 Reşat Nuri Güntekin, **Yeşil Gece**, İnkılap Kitabevi İst. 1990 11. baskı (Alıntılar kitabın bu baskısından yapılmıştır.)

13 Kemal Karpat, **Çağdaş Türk Edebiyatında Sosyal Konular**, s. 15.

14 Kenan Akyüz, **Modern Türk Edebiyatının mAna Çizgileri**, D.T.C.F. yay. Ank. 1979 3. baskı s.

leyle olsun sözetmediği gibi, yazarın bu sosyal romancı yönünü gündeme getirmemiştir. **Birol Emil**, romanlarını değiştirdiği Reşat Nuri'nin, "eserlerinde hayat verdiği şahıslarla kendinden önceki romancılarımızdan farklı insan tipleri yaratmış, onlar vasıtasıyla Türk insanının, Türk cemiyetinin hatta insanlığın çeşitli meselelerini ortaya koymuş"¹⁵ olduğu görüşündedir.

Bekir Sıtkı Kunt (1905-1959), çağdışı Reşat Nuri'nin ölümüyle ilgili bir yazısında, "Reşat Nuri, **Yeşil Gece** romanıyla sosyal romana geçti ve orada kaldı" derken acaba ne kadar haklıdır? Yazarının sanat anlayışında yeni bir dönemin ilki olan **Yeşil Gece**'yi, edebî eser ölçüsüyle değerlendirerek başarılı bulmak kolay görünmüyor. "Cumhuriyetin ilânından sonra devrimlerin ülkücülüğüyle yetişmiş kuşağın seçkin kişilerinden biri olan"¹⁶ romancıyı, "memleket edebiyatçılığı"nın popülarizminden kurtararak değerlendirirseniz, adı geçen romanı, yer yer bir makale veya siyasal bir bildiri olarak görebilirsiniz. **Cevdet Kudret**, tezli roman **Yeşil Gece**'nin "roman olarak üstün bir değer taşıdığı ileriye sürülemez" diyor ve ekliyor: "Eserde yer alan sav (tez) olayların içinde eritilmemiş, çoğu yerde olay dışında bırakılarak makale yazar gibi anlatılmıştır."¹⁷ **Yeşil Gece**'yi edebî eser olarak -belki de tek- değerlendiren **Fethi Naci** de romanın başarısız olduğu görüşündedir.¹⁸ **Taner Timur**, popüler romancı için, "Kemalist reformların özünü teşkil eden lâikliğin dolayısıyla Kemalist aydınlanmanın romancısı" hükmüyle **Kemalist Reformizmin Yol Ağızı** olarak dikkate değer bulduğu **Yeşil Gece**'nin, "salt yazınsal değeri açısından belki büyük bir roman olmadığı"¹⁹ görüşündedir. **Cahit Kav-**

car'ın, edebî bir eser olan romanda "kahramanların psikolojisi ve ruh halleri"nin verilmeyişini, "yazarın, romanı daha fazla uzatmamak, bir an önce bitirme gibi bir niyetinin" olmasında araması ve "bazı çevrelerce de söylendiği gibi **Yeşil Gece**'nin çok başarılı bir eser"²⁰ olduğuna karar vermesi zorlama bir çabadır.

Yazımına 1926'da başlanıp 1928'de tamamlanan **Yeşil Gece**, Cumhuriyet ve onun idealist öğretmeni Ali Şahin'in romanıdır. Türk tarihinde bir devrin kapandığını gösteren 1908'li yılları tanıtmakla başlayan roman, yeni bir dönemin başlangıcı sayılan Cumhuriyetin İlânından sonra, "inkılap denilen şey bir günde olmuyor" kararıyla biter. "Uzun yıllar medresede okuyan ve medrese içinde yetişen bu sırada medreseyi ve sarıklıları çok iyi tanıyıp onların içyüzünü öğrenen ve memleketi yalnız yeni mektebin yeni eğitim ve öğretimin, deneysel bilimlerin kurtaracağına inanan Ali Şahin'in kendi isteğiyle gittiği çok geri bir Anadolu kasabası olan Sarıova'da medreselilerle, medrese zihniyeti taşıyanlarla giriştiği savaşı anlatan"²¹ **Yeşil Gece**'nin idealist molla-öğretmeni yeni insanın tipik örneğidir. Kişisel hayatı ve sevgileri olmayan bir Donkişot, Anadolu'ya yalınkılıç gidecek ve bütün yanlışları bir çırpıda düzeltirecektir. İnatla Anadolu'ya gitmeye karar veren Ali Şahin, bütün bilgilerle donatılmış olarak tam tekmil gidecektir.

Ali Şahin'in babası ilmiye sınıfındandır ve oğlunu da medreseye gönderir. Medrese hocaları, geleceğin büyük umudu olarak gördükleri Ali Şahin'i daha iyi yetişmesi için İstanbul'a gönderirler. Ali Şahin, dört yıl okuduğu Somuncuoğlu medresesinden "inançlarını" yitirerek ayrılır ve öğretmen okuluna geçer. Öğretmen olanlar, görev yeri olarak İstanbul'u istedikleri halde görevleri Anadolu'ya çıkarırken, Anadolu hasretiyle yanan Ali Şahin, kurda İstanbul'u çeker. Ne olursa olsun o, İstanbul'da kalmayacak, "on iki haneye bir cami,

15 Birol Emil, **Reşat Nuri Güntekin**, Kültür Bakanlığı yay. Ank. 1989 s. 26.

16 Olcay Önertoy, **Reşat Nuri Güntekin**, Cem yay. İst. 1979 s. 7.

17 Cevdet Kudret, **Türk Edebiyatında Hikaye ve Roman II**, Varlık yay. İst. 1981 4. baskı s. 308-309.

18 Fethi Naci, **100 Soruda Türk Romanı ve Toplumsal Değişme**, Gerçek yay. İst. 1981 s. 185 vd.

19 Taner Timur, **Osmanlı Türk Tarih Toplum ve Kimlik**, Afa yay. İst. 1991 s. 74.

20 Cahit Kavcar, **Edebiyat ve Eğitim**, A. Ü. Eğitim Bilimleri Fakültesi yay. Ank. 1982 s. 115.

21 Cahit Kavcar, **a.g.e.**, s. 100.

mescit veya medresenin düştüğü" Sarıova'ya gidecektir. Çünkü onun, "başka türlü bir insan olduğu" çocukluğundan bellidir. Çocukluğunda anlaşılmıştır ki Şahin, "sarığı bir çalıya dolayarak dağlarda koyun gütmeye" niyetlidir. Nitekim, "sokakları kırmızı evliya kandilleriyle, çocuklarının başı yeşil sarıklarıyla donanmış bir softa yatağı" Sarıova'ya, "sokaklarda türbe kandillerini söndürmek ve belediyeyi onların yerine fener yaktırmak mecburiyetinde bırakmak" amacıyla gideceği için sevinmektedir. Genç softa Ali Şahin, medresede okurken bu soğuk taş odada "müslümanlığın akıbeti için hıçkırığa hıçkırığa ağlar", "bir padişah selâmı üçbeş liralık bir ihsan için Allah'ı da Peygamberleri de tereddütsüz satan" müderislere artık güvenmez. Öyle ki, "genç softadaki bu tenkit humması lodos yığınları gibi artıkça artıyor, peygamber postunda oturan halifeyi sarmaya"başlıyor. Genç molla, ileride toplumu değiştirmeye aday olduğunu kendindeki şiddetli bir değişme arzusuyla gösterir. Nihayet, "itikadını kaybettikten sonra merdesede yaşamaktan, derslere devam etmekten azap duymaya başlayan" Ali Şahin, icazet almasına bir yıl kala "bu karanlıkta yaşanmaz" düşüncesiyle medreseden ayrıлып öğretmen okuluna geçer. Yeni okulda da feslilerle sarıklıların mücadelesine tanık olan Ali Şahin, buradaki "zümre ihtilafına" girişmeden bütün arkadaşlarıyla iyi geçinmeye çalışır. Kısa bir süre sonra, "kendi ateşiyle yanmak istidadı gösteren arkadaşlarını anlaşılmasız bir cazibe ile yavaş yavaş etrafına" toplayıp kendine göre bir çevre oluşturan Ali Şahin, öğretmen olduktan sonra "yeşil gecenin karanlığa boğduğu" Sarıova'yı uzaktan görünce: "Bizim muharebe meydanı göründü" der.

Anadolu ve özel olarak da Sarıova, genç öğretmen için teorinin pratiğe döküldüğü uygulama alanıdır. Şahin Efendi, hurafeler, softalar ve öğretmen arkadaşlarıyla mücadeleleri arasında başmuallimi olduğu Emir Dede mektebinin yeni binasını yaptırmayı da başarmıştır. Bundan sonraki yeni atılımlar için çevrenin desteğine ihtiyaç vardır. Bu sebeple Şahin Efendi, "sadece din ve şariat meseleleri-

ne olan vukufunu halka teslim ettirmek, kendisini hurafe düşmanı olmakla beraber İslâmiyetin ruhuna sadık kalmış bir hakiki müslüman olarak tanıtmak" amacındadır. Çünkü Şahin Efendi, uzaktan ilk gördüğünde muharebe meydana olarak baktığı Sarıova'da başmuallimi olduğu Emir Dede mektebi, "harbe hazırlanan bir kale gibi müdafaa tertiplerini" almıştır. Düşman kim bilinmiyor ama yine de düşman düşmandır. Bütün hazırlıkların tamamlandığı bir sırada Kelâmî Baba türbesinin yakılması ortalığı karıştırır. Şahin Efendi, cepheyi genişletmek için bir manevrayla galip çıkmayı başarır. Ne var ki, burada "umumî harp" başlamış ve memleketin kurulu düzeni bozulmuştur.

Savaş, Sarıova'daki düşmanları yoketmeye başlamış, herkes kendi derdine düşünce de, "günden güne büyüyen harici tehlike karşısında en azılı düşmanlarda bile birbirine karşı muhabbete benzer birşey, bir sokulma hissi" uyanmış olur. Pahalıya patlayan bu barış ortamında, "kendisini bir dereceye kadar tecavüzden masun gören Emir Dede başmuallimi bir kat daha tatlılaştı. Bin zahmetle yaptırdığı meydana çıkarttığı yeni binasının kapısını harice kapattı. Beş seneden fazla bir zaman mektebiyle ve yalnız çocuklarıyla meşgul oldu." Yeni atılımlara girişimlere fırsat bulamadan, "bir Mayıs sabahı Sarıova, uzak top sesleriyle uyanacaktır.

Sarıova'nın Yunanlılarca işgali, "memleketi sevmek" sınavında bir test uygulamasıdır. İlçenin işgalinden hemen sonra softalar ve kasaba eşrafı kaçmış, kasabadan ayrılmak üzereyken vicdan muhasebesi yaparak geri dönen Şahin Efendi, düşman cephesinden vaktiyle kendi saflarına kattığı arkadaşlarıyla Sarıova'da kalmıştır. Sarıova'da düşman askerleriyle girişilen çarpışmalar sonunda Şahin Efendi, binbir güçlükte oluşturduğu "ihtilâl ekibi"nin elemanlarını birer birer kaybeder. Bir yanda Sarıova'nın durumu, diğer yanda ölen arkadaşlarının ailelerinin perişanlığı, Şahin Efendi'yi çok üzse de o mücadele azmini kaybetmez. Vaktiyle edindiği medrese kültürünün avantajıyla işgalci Yunan askerle-

rinin güvenini kazanarak el altından Sarıova halkı ve çevresine yardım eder. Şahin Efendi'den kuşkulandırmaya başlayan Yunanlılar, onun kendilerini aldattığını anlayınca Emir Dede başmuallimini bir Yunan adasına sürgüne gönderirler.

Beklenen mutlu sona yaklaşıırken yeni bir dönem başlamış, Cumhuriyet ilân edilmiştir. Şahin Efendi yıllar sonra, "sade düşmandan değil, Yeşil Gecenin karanlığından da kurtulan sevgili Sarıovası"na kavuştuğu için sevinmektedir. Çünkü, "Ali Şahin'in beklediği büyük inkılâp olmuş", sürgünde yaşadığı Yunan adasında hazırlıklarını tamamlayıp yola çıkıncaya kadar "hilâfet kaldırılmış, medreseler, tekkeler kapanmış, Sarıova'daki tîrbe kandilleriyle beraber Yeşil Gece de müebbeden sönmüştü." Gerçekleşmesini düşlediği yeni bir dönemde Emir Dede başmuallimliğine yeniden başlamak isteyen Şahin Efendi, "işgal zamanlarında sarık sararak Yunan hizmetlerine girmek"le suçlanacağını hiç mi hiç düşünmezdi. Onun düşünmediği bir başka nokta da, işgal zamanında kasabadan kaçan düşman cephesinin, inkılâbın ardından kılık değiştirerek kasabadaki köşebaşlarını yeniden tutmaları ve "Yeşil Gecenin kabusundan kurtulan Sarıova'da bu yaralarının" kanat şıkırtılarının duyulmasıdır. Türk destanlarının efsanevî kahramanı Oğuz Kağan'ın çağdaş bir versiyonu olan Ali Şahin, "inkılâp denilen şeyin bir günde olmadığı"nı anladığında ilk defa yenilmiştir. Olağanüstü gücün tükendiğini görünce, "orada derdimi nasıl olsa anlatırım" düşüncesiyle önüne çıkan üç yoldan ortadakini tutarak, "zaferin ve inkılâbın doğduğu yere", Ankara'ya gitmez üzere Sarıova'dan ayrılır.

Reşat Nuri, realist yazar Stendhal'ın **Kızıl ve Kara**'sıyla naturalist romancı E. Zola'nın **Gerçek** romanlarından esinlenerek yazmış olabileceği **Yeşil Gece**'nin, "dogmatik davranmayan, iyi bir taktisyen olan kahramanı"²² Ali Şahin'i romanın sonunda yenik

göstermekle neyi amaçlamış olabilir? Sarıklılar, medreseliler, softalar ve çıkarıcı kasaba eşrafının kişiliğinde sembolize edilen "eski"nin kolay kolay silinip atılamayacağı anlaşılıştır. Ne var ki "bir derece daha ileri gitmek, milletine sadık Cumhuriyetperver Türkler yetiştirmek" emelinde olan, "yeni"lik temsilcisi Ali Şahinler de yeterli birikim ve deneyime sahip değildir. **Yenilik taraftarlarının sadece "geceleri uyumadan evvel sırtüstü kar-yolarına uzanıp saatlerce kitap okur" olmaları yeni bir eğitim, yeni bir toplum ve yeni bir insan oluşturmak için yetmeyecektir.** Taner Timur'un, genç öğretmenin bu "orta yol"a yönelme durumunu "devrime yeniden başlama zorunluluğu" olarak görmesi de bu bakımdan önemlidir. Bu bilinen sebepler dışında, Şahin Efendinin mağlubiyetinin asıl sebebi kendisinde, insanlara bakışında, kısaca, "sevginin ne olduğunu bilmez" olmasında aranmalıdır.

"Hayatımda okuyucu için tek satır yazmadım. Muhakkak ki kendi zevkim için yazdım."²³ diyen tanınmış romancı R. Nuri, "romancı insanın iç yüzünü görmeğe, hayatın iç yüzünü ağlamaya mecburdur. Buna da tabi senelerin tecrübesi lâzımdır" dediğine göre Anadolu'da geçen yılları kendisine yeterli tecrübeyi kazandırmış olmalıydı. **Yeşil Gece** romanıyla ilgili olarak verilen hükümler, romanın yansıttığı eski-yeni çatışmalarının özünde din kavramının olduğu görüşündedir. İlginçtir, "Bursa'da Yabancı Misyonlar Amerikan Heyeti tarafından idare edilmekte olan bir okulda üç kız öğrencinin Hıristiyanlığı kabul etmesi"²⁴ ve "bazı camilerde Türkçe olarak hutbe okunması"²⁵ romanın yayımlandığı 1928 yılına tesadüf etmiştir. Reşat Nuri'nin de **Yeşil Gece**'yi yazış amacı oldukça ilginçtir: "Ben **Yeşil Gece**'de itikadını, onunla beraber de edebi hayat ümidini uzun ve acı savaşlar-

23 Olcay Öner toy, a.g.e. s. 10.

24 Kemal Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi**, s. 57 (82. nolu dipnot).

25 Cevdet Perin, **Atatürk Kültür Devrimi**, İnkılâp ve Aka Kitabevi İst. 1981 2. baskı s. 129.

22 Taner Timur, a.g.e. s. 72.

dan sonra kaybeden, kendini ölümlülüğe, milletin ölümsüzlüğü fikrinde bir teselli arayan bir insanın romanını yazmak istiyordum. Atatürk inkılâbı ve lâik eğitim zamanına rastladı. Bu da uyandırdığı heyecan bakımından bizim kendi Dreyfus meselemiz gibi bir şeydi.²⁶ Karanlık bir taassub ve hoşgörüsüzlük muhitinde, herşey olduğu gibi eski halinde dururken, bir kanun ile lâik tedrisatın nasıl başa çıkarılacağına akıl erdiremedim. Ya o demirden, fakat aynı zamanda da hepimizin biçare etinden kemiğinden elin baskısı birgün ortadan kalkarsa diye düşündüm. İnkılâp için dua eden, nutuk söyleyen çehrelerden birçoklarının mazlum, tatlı maskeleri arkasından çıkacak çehreleri düşündüm. O heyecan, beni de bir çeşit polemik romanı yazmağa, daha doğrusu, romanımı o tarafa sürüklemeye sevketti.²⁶ İşte bu akıl erdirememe ve güçlü elin baskısının birgün ortadan kalkması korkusu, romancıyı aceleye getirmiştir. Cahit Kavcar da herhalde romancının bu telaşını okura hizmet olarak görüyordu. Belki de tanınmış romancının sözünü ettiği "insanın ve hayatın iç yüzü" yerine Ali Şahin'e, "tatlı maskeler arkasındaki çehreler"i göstermesi bundandır. Taner Timur'un, romancının aceleci/acemiliğiyle Ali Şahin'in safındakilere öncelik verip, "özellikle ikinci derecedeki kahramanlarında daha inandırıcı bir şekilde ifadesini buluyor" diyerek, "Yeşil Gece"de tutarlı bir demokratik devrim mesajı geliştiriyor.²⁷ sonucuna varması, romancının "o tarafa sürüklenmesiyle" ilgili görülebilir. Fethi Naci'ye göre, "Reşat Nuri, başta Şahin Efendi olmak üzere bütün kişilerini birtakım fikirlerin hoparlörü olarak kullanır."²⁸

"Muallimliğe yeni bir din gibi inanan, onun mukaddes aşkına için için yanan ateşli bir havari" olan Ali Şahin, Sariova halkına karşı İşgalci Yunan komutanının kendisine, "kardeşçe geçineceğiz" diyebilmesi kadar da olsa hoşgörülü müdür acaba? Kasabanın seç-

kinleri ve din adamları içerisinde dürtüst, çıkarıcı olmayan, konuşulabilecek hiç kimse yok mudur ki öğretmen Ali Şahin diyalog kapılarını tamamiyle kapatır. Genel çizgileriyle kasaba kültürüyle yetişmiş bu insanların gelenek ve hurafelerle birlikte yaşamaları doğal sayılmalıdır. Hurafelerin asılsız oldukları dinin aslı kaynaklarınca belirlenirken geleneklerin ise toplumsal hayatı önemli ölçüde etkilediği günümüzde bile görülmektedir. Kasaba eşrafının çıkarıcılığı ve halk üzerindeki baskılarının kötü sonucunun bilinmesi gibi, aynı yörelerde din adamlarınca yapıldığı bilinmektedir. Ali Şahin, uzaktan gördüğü Sariova'ya, "muharebe meydanı" olarak bakmak yerine "devam ederken değişme" mekânı olarak baksaydı, orta yol seçeneğiyle başa dönmek zorunda kalmayabilirdi. Ali Şahin'in halka ve onun kabuller dünyasının önemli bir parçası olan dine karşı bu keskin çizgisi, sonraki roman(cı)ları etkilemekle kalmamış, toplumdaki belli bir kesimin "bakış açısı"nı da belirlemiştir. Bu bakımdan eski yeni çatışmaları softalarla mücadele çizgisinde **Yeşil Gece'nin yazılışından yetmiş yıl sonraki din ve lâiklik tartışmalarında önemli bir payı vardır.**

Yeşil Gece romanının yazılış amacıyla ilgili şu tespitler, romanın bugün için ne anlam geldiğini açıklayabilir: "Bir iddiaya göre **Yeşil Gece** romanının yazılış sebebi şudur: Atatürk, beğendiği bir romancı olan Reşat Nuri'ye "Bana yobazlığı eleştiren bir roman yaz!" demiş, **Yeşil Gece** de bu direktiften doğmuştur.

Eserin yayın tarihi, şahısları, meseleleri ve romancının diğer romanları arasındaki istisnaî yeri gözönüne alınca, **Yeşil Gece'nin** böyle bir direktif veya telkinden doğmuş olması mümkündür".

İlk baskısı 1928 yılında yapılan roman da ele alınan meseleler, fikirler ve onları temsil eden şahıslar, Cumhuriyet'ten sonra girişilen inkılâp hareketleri ve onlara yön veren Atatürk prensipleriyle doğrudan doğruya ilgilidir. Saltanatın kaldırılması, Cumhuriyet'in ilânı, Hilâfetin lağvı, tekkelerin, medreselerin,

26 Cevdet Kudret, a.g.e., s. 307.

27 Taner Timur, a.g.e., s. 76.

28 Fethi Naci, a.g.e., s. 190.

türbe ve zaviyelerin kapatılması, lâiklik, kıyafet ve şapka inkılabı, harf ve dil inkılabları, tevhid-i tedrisat kanunu, kadın hakları gibi Türkiye Cumhuriyeti'ni yaratan, Türk cemiyetine yeni bir rejim, zihniyet ve yaşama şekli getiren hareketler, romanda aslî şahıs Ali Şahin'in mücadelesini yaptığı fikirler ve meselelerdir. Romanın esasını ve yapısını teşkil eden bu mücadele, din ile müsbet ilim, daha doğrusu dini görüşün hakim olduğu eski zihniyet ile müsbet ilim ve lâik görüşe dayanan yeni zihniyet arasındaki çatışmadan doğar. Bu yönüyle **Yeşil Gece tam inkılâp Türkiye'sinin romanıdır.** (...) **Yeşil Gece'nin** Atatürk'ün isteği üzerine yazılmış olabileceğini doğrulayan bir başka husus da şudur: Bu eser, Reşat Nuri'nin diğer romanları arasında tek ideolojik romanıdır. Ondan önceki veya sonraki romanlarının hiçbirinde bu genişlikte ve bu katılıkla bir ideolojik fikir, tema veya şahıs görülmez. Romancı bu eserinde, bütün öteki romanlarının temellerini vücuda getiren sevgi, şefkat, merhamet, müsamaha gibi beşeri duyguları bir yana bırakarak aslî şahsi ideolojik sabit bir fikirle, eski zihniyetin temsilcisi ve müesseselerine amansızca saldırmıştır. Reşat Nuri'nin başka hiçbir romanında din ve din adamına Ali Şahin gibi yalınkılıç hücum eden bir kahraman yoktur. Bu davranışın romancının aslî temayüllerinden biri olduğunu söylemek mümkün değildir. Bu uğurda Reşat Nuri'nin halis romancı mesleğine ne kadar zorlandığı ve neler bahasına ideolojik bir bütünlük kurmaya çalıştığı şahısların tahlilinde daha iyi görülecektir.²⁹

Cumhuriyet Türkiye'sinin din konusundaki tavrıyla ilgili yazılıp söylenenler kabarık bir yekün oluşturmaktadır. İlgili kaynakların ortaya çıkardığı sonuç, bu konuda devrin yönetiminin dayatmacı bir politika izlemiş olmasıdır.³⁰ Cumhuriyetin ilânından yetmiş yılı

aşan bir süre sonra tartışma konuların başında lâikliğin nasıl anlaşılacağı geliyorsa uygulamanın ilk zamanına doğru yönelmek gerekiyor demektir. Bu yazının amacı, ne Türkiye'deki din-devlet ilişkilerine açıklık getirmek, ne de lâikliğin ne olup olmadığını araştırmaktır. Cumhuriyet döneminin tanınmış romancılarından birinin romanında toplumsal hayatın pratikleriyle ilgili bazı ipuçlarını yakalayabilmektir. Burada edebî eser ve onun yaratıcısı sanatçının doğdukları topluma bakışlarını göstermektedir. Bu, belki de yakın dönem düşüncesi tarihimizi yazacaklara monografik bir katkıdır. Bu bakımdan romanının yazıldığı dönem, yazılış sebebi, içeriği ve onunda romanın toplumsal hayatımızla ilgili yönünü öne çıkarılmaya çalışılmaktadır.

Atatürk'ün 30 Ağustos 1925 tarihli Kastamonu konuşmasındaki sözleri, **Yeşil Gece** yazarı Reşat Nuri'yi etkilemiş olabilir. Atatürk konuşmasının bir bölümünde; "Efendiler ve ey millet, iyi biliniz ki Türkiye Cumhuriyeti şeyhler, dervişler, müritler, mensuplar memleketi olamaz. En doğru, en hakiki tarikat, tarikatı medeniyedir. Medeniyenin emir ve talep ettiğini yapmak insan olmak için kâfidir. Rüesayı tarikat bu dediğim hakikatı bütün vuzuhu ile idrak edecek ve kendilerinden derhal tekelerini kapatacak müritlerinin artık vazılı rüş olduklarını elbette kabul edeceklerdir."³¹ sözleriyle bir mesajı vermiş gibi görünüyor. Nitekim bu konuşmadan kısa bir zaman sonra, 25 Kasım 1925'te tekke ve zaviyeler kapatılmış, **Yeşil Gece** de 1926 başlarında yazılmaya başlanmıştır. Unutmamak gerekir ki, Atatürk siyasî/askerî bir lider, Reşat Nuri ise romancıdır.

Atatürk, "taassupsuzluk o kimsede vardır ki, vatandaşının veya herhangi bir insanın vicdanî inanışlarına karşı, hiçbir kin duymaz, bilakis hürmet eder. Hi olmazsa başkalarının, kendisine uymayan inanışlarını bilmemezlik-

29 Birol Emîl, **Reşat Nuri mGüntekin'in Romanlarında Şahıslar Dünyası** I, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi yay., İst., 1984, s. 313-314 (Romanın geniş bir özeti ve kişilerin özellikleri için bu kitaba ayrıca bakılabilir).

30 Yönetimin bürokratik yapısındaki dayatmacı tutum için bkz. Ayşe Kadioğlu, "**Milletini Arayan Devlet: Türk Milliyetçiliğinin Açmazları**". Türkiye Günlüğü, Mart Nisan 1995 n. 33.

31 Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu** (Çev. Metin Kırathı) Türk Tarih Kurumu yay. 1981 4. Baskı B. 406-407.

ten, duymamazlıktan gelir"³² derken, romancı Reşat Nuri, bu çizgiye yaklaşmamıştır. Nuray Mert'in ifadesiyle, "Cumhuriyetin lâik siyaseti, moderleşme/sekülerleşme yönündeki gelişme ve değişmelere o kadar büyük bir hız kazandırmış, o kadar radikal bir şekil almıştı ki dönemin batıcı ve modernist aydınları bu gelişmeler için hep rüya, hayal gibi terimler kullanmışlar"³³, Reşat Nuri'nin de bu rüyanın dışında kalması beklenemezdi elbette. Popüler yazar, Anadolu'daki gezi/gözlemlerini resmî kimliğiyle sürdürdüğünden bakış açısı da bürokratik zihniyetlidir. Reşat Nuri, belki de çok iyi niyetlerle, Cumhuriyet ideolojisinin yerleşmesi amacıyla romanını bir araç olarak kullanmıştır. Ne var ki, "Atatürk'ün muhitinden ancak inkılâbın karikatürü çıkabilmiştir. Atatürk bu muhitin yardımını görmemiş, aksine çoğu zaman bu muhitin teşkil ettiği Osmanlı bürokrasisi kalıntılarının kurbanı olmuştur. Atatürk'ün inkılâplarını, müessesevî itiyadlarının tesiriyle primitif bir mitos haline getiren bu bürokratlar sayesinde Atatürk'ün temel sağduyusunun mahsulü olan inkılâplar bir irreel peri masalı havasına bürünmüştür."³⁴ Cumhuriyetin kurucusuyla aynı zamanı yaşamak, ele geçmesi bir daha mümkün olamayacağı düşünülen fırsatların süratle değerlendirilmesini gerektirince, "Reşat Nuri romanlarında sadece Atatürk'ün düşüncelerini yakalamakla yetinmiş, Türk insanının iç dünyasına, bu iç dünyaya biçim veren tarihî ekonomik, sosyal oluşuma yaklaşmak çabasını göstermemiş ya da gösterememiştir."³⁵ Reşat Nuri, çizmeye çalıştığı insan tipiyle ideolojisine iyi niyetle hizmet etmeyi düşündüğü Atatürk'ün, "En büyük hakikatler ve terakkiler, fikirlerin serbest ortaya konması ve teati edilmesi ile meydana çıkar ve yükselir."³⁶ sözlerine edebî eserin formları içinde felsefi

derinlik kazandıramamıştır. Reşat Nuri'nin talihsizliği, belki de, Atatürk'ün şu sözlerini **Yeşil Gece**'nin yayınlanmasından bir kaç yıl sonra söylemiş olmasıdır. "İnkılâp hareketlerinde dikkat edilecek nokta, insan cemiyetlerinin emellerini, fikirlerini teşhis ettikten sonra onlara yenilikleri kabul ettirebilmektir."³⁷

Reşat Nuri, Atatürk'ün "inkılâbı ikmal etmek" fikrindeki inceliği kavrayabilmiş olsaydı Ali Şahin, "asırların yaptığı bir zihniyeti yıkmak ve yenisini yapmak için yine asırlar lâzım" diyenlere kulak verecek, değiştirmeyi düşündüğü insanları "yataklarında sayıklatıp terleten kabuslardan uyandırmak için müşfik bir elle hafif bir elle silmekelip sarsmak kâfi" demek yerine, "kafaları değiştirmeden idareyi değiştirmek öyle pek tamah edilecek bir netice vermiyor" düşüncesini biraz daha ciddiye alacaktı. Mağlubiyetin sonunda orta yolu tutarak inkılâbın kaynağına yönelmek, yenilik projelerinin hayata geçirilmesinin Ali Şahin gibi "mankurt" kafalarla gerçekleştiremeyeceğini anlaşıldığını göstermektedir.

Cumhuriyet ideolojisi, devlet olarak kurumlaşırken ve sonraki yıllarda edebî eserlere kolayca yansıma imkanı buldu. Çok partili hayata geçildikten sonra yeni devletin din ve lâiklik anlayışı eleştirilmeye başlanırken biraz da siyasal kazançların körüklediği "tarafklar" oluşmaya başladı. Devrin tanınmış fikir adamı ve yazarı **Peyami Safa**'nın, "Din yobazının yaygarası üç kelimedir: Din elden gidiyor!... Devrim yobazının yaygarası da üç kelimedir: Devrim elden gidiyor!..."³⁸ tespitiyle tarafklar kendilerini uç noktalara taşıdı. Geriye dönüp bu tarafkların oluşmasıyla **Bernard Lewis**'in ve **Mustafa Erdoğan**'ın belirginleştirdiği "militan lâiklik" tiplemesinin anlaşılması için **Yeşil Gece** romanının önemli ipuçları vereceği unutulmamalıdır. Hızla değişen toplumsal yapı zamanlar tarafkların konumlarını değiştirmiş, Cumhuriyet'in ilânından sonra bütün tarafklar³⁹ Cumhuriyet'in lâiklik anlayışını eleş-

32 Afet İnan, **M. Kemal Atatürk'ten Yazdıklarım**, Kültür Bakanlığı yay. 406-407.

33 Nuray Mert, **Laiklik Tartışmasına Kavramsal Bir Bakış**, Bağlam yay. İst. 1994 s. 60.

34 Şerif Mardin, **a.g.e.** s. 210.

35 Fethi Naci, **a.g.e.** s. 191.

36 Afet İnan, **a.g.e.** s. 31.

37 Afet İnan, **a.g.e.** s.33.

38 Peyami Safa, **Doğu-Batı Sentezi**, Yağmur yay. İst. 1978 3. baskı s. 110.

39 Nuray Mert, **a.g.e.** s. 12-13

tirmeye, neredeyse verdiklerini almaya başlamışlardır. **Yeşil Gece**'de olduğu gibi halkın görevi bugün de seyircilik rolüyle kalmakta, konu, "aydınların siyasal söylemlerinin sıcak temalarından biri" olmaya devam etmektedir. İkibinli yıllara yaklaştığımız şu günlerde P. Safa'nın tespitinin pek fazla aşılamadığı ve ortalığın toz duman olduğunu görüyoruz. Türkiye'de lâiklik konusu halâ "at gözlüklü bir entelektüel tutum yüzünden çoğu zaman gerçekleri olduğu gibi algılayamayır ve onu kavramsal şemalara hapsederek çarpıtıyor ya da küfür malzemesi olacak tarzda sivriltiliyor; dolayısıyla bir türlü diyalog kuramıyoruz."⁴⁰ Görünen o ki, Ali Şahin'in biricik arkadaşı Deli Necip'in, "Yunanlılar buradan çıkarken sanırım ki taş üstünde taş bırakmayacaklar, akıllarınca bizi zarara sokuyoruz diye bilmeden bize müthiş bir hizmette bulunacaklar" sözü, Cumhuriyetin lâikliğinin çizgisinden bugünkü jakoben boyutlu laisizm tartışmalarına uzanmıştır. Din ve devlet ilişkileri dolayısıyla lâiklik, gündemimizin önemli bir maddesi ol-

muşken, "Türkiye'nin bürokratik seçkinleri ve aydınların çoğu bu konuda zok defa görüntülerle uğraşmakta olduklarından, sık sık lâikliğin elden gittiği endişesine kapılmaktadırlar. Halbuki, zaman zaman hararet kazanan ve göze batan bazı sivri göüntü veya çıkışların yanıltıcı etkisinden kurtulup Türkiye'nin toplumsal gerçeğini olduğu gibi yakalayabilen bir göz, sözkonusu endişenin önemli ölçüde abartılmış olduğunu, hatta bazı durumlarda, düpedüz bir vehim olduğunu anlamakta geçikmeyecektir.

"Türkiye'nin toplumsal gerçeğini olduğu gibi yakalamak iddiasında olan bir göz"ün Türk romanına ve özellikle de bu konuda **Yeşil Gece**'ye bakması gerektiğine inanıyorum.⁴¹

Şimdi hep birlikte bir kez daha söylüyoruz: **İnkılâp denilen şey bir günde oluyor.**■

40

Mustafa Erdoğan, **Liberal Toplum - Liberal Siyaset**, Siyaaal Kitabevi Ank. 1993 s. 187 (Alıntı yaptığımız makale "Laiklik ve Türk Uygulaması Üstüne Notlar"ın kahramanı Ali Şahin'in Sariova halkına bakışını anla-

41 Mustafa Erdoğan, a.g.e. s. 187-188.